МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЗАЙЦЕВА АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 008:[7.097-053.2+654.197](477)(043.3)

«ДИТЯЧЕ» ТЕЛЕБАЧЕННЯ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРІВ, ФОРМ ТА ЗМІСТУ

26.00.01 – теорія й історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Поплавський Михайло Михайлович**, Київський національний університет культури і мистецтв, ректор.

Офіційні опоненти:
доктор філософських наук, доцент, **Чміль Ганна Павлівна**, Національна академія мистецтв України, завідувач відділом Інституту культурології;

кандидат мистецтвознавства, доцент **Погребняк Галина Петрівна**, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, професор кафедри режисури театралізованих видовищ і свят.

Захист відбудеться «31» травня 2013 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса,36, ауд.209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36).

Автореферат розісланий «29» квітня 2013 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Друга половина XX – початок XXI ст. характеризується переходом до суспільства інформаційного типу. У модерних соціокультурних умовах відбувається формування нового інформаційного середовища буття людини. Засоби масової інформації та її провідна за впливом на масову аудиторію складова – телебачення – відіграють вирішальну роль у процесі вкорінення цінностей та моделей поведінки сучасної людини. Інформаційна епоха продукує нові виклики та суспільну відповідальність «дитячого» телебачення як невід'ємної частини вітчизняної культури та масштабного засобу відлзеркалення дійсності, як виду мистецтва, що безпосередньо впливає на виховання та соціалізацію підростаючого покоління.

Із становленням України як самостійної держави й докорінним реформуванням телебачення, і «дитячого» телебачення зокрема, поступово окреслились суперечливі тенденції його розвитку. З одного боку, науково переосмислюються особливості сучасної екранної культури як своєрідного способу комунікації і трансляції інформації, її поширення засобами телебачення; відбувається жанрова й тематична модернізація телепродуктів, орієнтованих на дитячу аудиторію; акцентується увага на небезпеці психологічного впливу на глядача-дитину в якості тотального інформаційного поля, що може спричинити стан світоглядної та соціальної дезорієнтації сучасної людини та ін. З іншого боку, в умовах усталення української державності та формування ринкових відносин в економіці дедалі рідше практики телебачення звертають увагу на культурну місію телеекрану, активно продовжують боротися за споживача, зосереджують маркетингові зусилля телевізійних каналів переважно на культові програми. Це свідчить про очевидні ознаки кризової ситуації, поступового розмивання цілісності «дитячого» телебачення, його кінцевих культурно-мистецьких продуктів, що органічно впливають на духовний та інтелектуальний розвиток дитини і є важливим чинником їх соціалізації в сучасному інформаційному просторі.

Окремі аспекти обраної теми висвітлюють праці теоретиків і практиків телебачення М. Андрущенко, О. Білоус, Ю. Богомолов, О. Зиріна, Т. Борисова, Л. Брюховецька, В. Гояна, О. Жук, С. Зайцева, І. Зубавіна, К. Кошак, Т. Кравченко, І. Пенчук, В. Скуратівського, Н. Темех, С. Тримбача, Ю. Усенко, О. Штурнак та ін., а також наукові студії філософського, історичного, культурологічного спрямування таких науковців, як С. Безклубенко, Н. Захлюпана, О. Квашук, А. Когатько, І. Мащенко, Г. Почепцова, В. Різун, Г. Рожко, Г. Чміль та ін.

Заслуговує на увагу в контексті обраної теми значний за обсягом доробок спеціальних наукових праць (А. Карягін, З. Кейліна, В. Лизанчук, З. Михалець, В. Саппак, А. Строєва та ін.). І все ж означені проблеми у вітчизняній культурології системно й досі належно не висвітлені.

Отже, актуальність теми дисертації зумовлена відсутністю в українській культурології цілісної узагальненої роботи присвяченої розвиткові «дитячого»

телебачення в другій половині XX – на початку XXI ст., та необхідністю системного з'ясування його особливостей на основі використання різних джерел інформації, які висвітлюють еволюцію змісту, форм та жанрів «дитячого» телебачення досліджуваного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії культури і цільовою комплексною програмою науково-дослідної діяльності «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України» (Державний реєстраційний № 0107U009539) Київського національного університету культури і мистецтв.

Мета дослідження – виявити особливості еволюції змісту, форм та жанрів «дитячого» телебачення України.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати ступінь наукового висвітлення проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- окреслити науково-теоретичні й методологічні засади розвитку «дитячого» телебачення;
- уточнити понятєво-категоріальний апарат дослідження;
- простежити ґенезу та еволюцію «дитячого» телебачення в контексті засобів масової інформації СРСР;
- виявити особливості розвитку «дитячого» телебачення в умовах відкритого суспільства та ринкових відносин;
- проаналізувати зміст, форми та жанрову специфіку «дитячого» телебачення в незалежній Україні;
- здійснити порівняльний аналіз політики окремих українських телеканалів («Перший національний канал України», «ICTV», «1+1», «Тоніс», «ТЕТ», «Україна», «Плюс Плюс», «Піксель», «Дитячий світ») щодо дитячої аудиторії.

Об'єкт дослідження – «Дитяче» телебачення України в контексті вітчизняної культури.

Предмет дослідження – еволюція змісту, форм та жанрів «дитячого» телебачення в Україні.

Хронологічні межі дослідження. У дисертації проаналізовано становлення та розвиток українського «дитячого» телебачення, еволюція його змісту, форм та жанрів у контексті соціально-культурних процесів зазначеного періоду (друга половина XX – початок XXI ст.).

Методи дослідження. Відповідно до завдань у дисертаційній роботі застосовано такі методи: аналітичний – для узагальнення даних, отриманих із історичної, філософської, соціологічної літератури; історико-хронологічний – для розкриття ключових понять («дитяча література», «дитячий театр», «дитяче кіно», «дитяче» телебачення), що передбачає конкретно-історичний аналіз його змісту; культурологічний – у вивченні «дитячого» телебачення як складного і динамічного соціокультурного явища; аксіологічний – для дослідження «дитячого» телебачення у контексті формування цінностей дитини; логічний – у виявленні

основних тенденцій розвитку «дитячого» телебачення в Україні; історико-порівняльний – для характеристики розвитку українського «дитячого» телебачення в контексті світових культурно-мистецьких телевізійних процесів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в дисертації

уперше

– здійснено комплексний аналіз «дитячого» телебачення в Україні;

– досліджено жанрову специфіку вітчизняного телебачення для дітей і про дітей;

– проаналізовано особливості змісту та форм «дитячого» телебачення в незалежній Україні;

уточнено

– ключові поняття проблеми: «дитяча література», «дитячий театр», «дитяче кіно», «дитяче» телебачення;

удосконалено

– обґрунтування політики окремих українських телеканалів («Перший національний канал України», «ICTV», «1+1», «Тоніс», «ТЕТ», «Україна», «Плюс Плюс», «Піксель», «Дитячий світ») щодо повнішого відтворення ціннісно-культурної ситуації, що склалася в підготовці та транслюванні дитячих передач;

– особливості розвитку навчально-просвітницького і розважально-пізнавального «дитячого» телебачення в контексті засобів масової інформації СРСР;

набули подальшого розвитку

– положення, що саме з 90-х рр. XX ст. в Україні загострюються проблеми змістовного наповнення «дитячого» телебачення: відбувається процес девальвації загальнолюдських і культурно-національних цінностей;

– твердження, що нагальною вимогою часу є гуманізація українського «дитячого» телебачення як складової візуальної культури, підвищення його морально-етичних засад, інтелектуального, освітньо-пізнавального рівня.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його основні положення можуть бути застосовані дослідниками в галузі культурології, теорії й історії культури України, а також у практиці сучасної культурології. Зібраний фактичний матеріал і теоретичні положення можна використовувати у викладанні навчальних курсів «Історія української культури», «Теорія та історія культури» та ін. Висновки дисертаційного дослідження можуть бути застосовані при написанні наукових праць з історії телебачення України й підготовці національних телепрограм, призначених для дитячої аудиторії.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено автором у вигляді доповідей та повідомлень на Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля» (Київ, 2004); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції: «Українська культура: стан та перспективи розвитку» (Київ, 2004); Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Глобальні та національні трансформації сучасного суспільства» (Київ, 2011), «Культура XXI століття: стан, проблеми, перспективи»

(Рівне, 2008 – 2011); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Актуальні проблеми мистецької освіти в системі вищої школи» (Херсон, 2010); а також за програмою «Днів науки» Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, 2008 – 2012).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено в 5 одноосібних працях, видрукуваних у наукових фахових періодичних виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (247 найменувань). Загальний обсяг роботи – 189 сторінок, із яких 168 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; охарактеризовано його наукову новизну та практичне значення; подано відомості про апробацію, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Дитяче» телебачення як предмет наукового дослідження»** – здійснено аналіз наукової літератури з досліджуваної теми, визначено науково-методологічні засади дисертації, охарактеризовано джерельну базу, уточнено ключові поняття та терміни дослідження.

Вагомим у контексті обраної теми став значний за обсягом науковий доробок спеціальних наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (А. Карягін, З. Кейліна, В. Лизанчук, З. Михалець, В. Саппак, А. Строєва та ін.), зумовлений бурхливим розвитком «дитячого» телебачення другої половини XX ст.

Проте і нині немає цілісного аналізу проблематики в культурологічному аспекті. Обсяг сучасних вітчизняних досліджень у контексті обраної теми є незначним, оскільки в Україні відчувається дефіцит «дитячого» телебачення. Теоретичною основою дослідження стали наукові студії філософського, історичного, культурологічного спрямування, що є доробком видатних науковців (С. Безклубенко, Н. Захлюпана, О. Квашук, А. Когатько, Я. Любивий, І. Мащенко, Г. Почепцов, В. Різун, Г. Рожко, Ю. Фінклер, Г. Чміль та ін.).

Цінною з огляду на осмислення досліджуваної проблематики є думка провідного українського науковця С. Безклубенка про те, що телебачення, будучи універсальним знаряддям відображення, осмислення й дослідження дійсності, є потужним засобом масової комунікації з молодіжною аудиторією, що володіє рядом специфічних властивостей, які виявляються в об'єкті й формі телепередачі. Широке застосування багатьох специфічних прийомів (рух камери, поєднання загальних і крупних планів із домінуючою увагою до останніх, зміна ракурсів, одночасна передача з декількох позицій, монтаж живого зображення з кінокадрами, використання сучасної відеотехніки тощо) сприяє

активному емоційно-естетичному впливові на глядачів, особливо на молодь та дітей.

Г. Почепцов вважає, що вплив інформації на свідомість телеглядачів реалізується не завжди одномоментно. Інформація може продовжувати впливати на молоду психіку протягом тривалого часу, незалежно від того, усвідомлюваний цей процес чи ні. Не можна нехтувати й механізмом пристосування до внутрішнього світу глядацької аудиторії, який вступає у дію у випадку, коли структура ситуації співзвучна змісту і включає комплекс ряду явищ об'єктивної реальності.

Г. Чміль розглядаючи з філософських позицій феномен сучасних екранних мистецтв зазначає, що їх можна витлумачити як певні стратегії, як семіотично-інформаційний наступ, що не лише відтворює, а й сприяє катастрофі людини. Інтенсивний тираж насильника, як людського типу, що переважає серед усіх типових героїв сучасного екрана, повинно викликати есхатологічні передчуття вселенської катастрофи.

З'ясовано, що праці дослідників науково-методичного напряму (М. Андрущенко, О. Білоус, Ю. Богомолов, О. Зирін, Т. Борисова, Л. Брюховецька, В. Гоян, Д. Григорова, О. Жук, С. Зайцева, І. Зубавіна, К. Кошак, Т. Кравченко, І. Пенчук, Г. Погребляк, В. Скуратівський, Н. Темех, С. Тримбач, Ю. Усенко, О. Штурнак, С. Янішевський та ін.) нечисленні. Вони переважно присвячені практичним аспектам реалізації певних завдань, що ставляться перед телерадіокомпаніями, які займаються виробництвом дитячих програм.

Результати психолого-соціологічних досліджень викладені в досить широкому масиві праць (зарубіжні автори – Р. Беррон, К. Бютнер, А. Вартанов, Л. Ерон, С. Кара-Мурза, В. Михалкович, С. Муратов, Д. Леонард, Б. Лефковітц, Д. Річардсон, П. Рондьєр, Р. Харріс, Р. Х'юсманн та вітчизняні – Й. Гайда, Н. Головатий, Л. Костилєва, О. Мізерна, О. Невмержицька, О. Тур, Л. Чорна, О. Шайкіна та ін.). Праці зазначених дослідників презентують різні точки зору щодо впливу телебачення на формування особистості дитини.

Л. Чорна, провівши низку спеціальних експериментів, дійшла висновку про негативний вплив телебачення на психофізіологію, психіку та поведінку людини, особливо молодої. Тому все частіше феноменом цивілізації стають «телеінваліди» – люди пасивні, байдужі та бездіяльні. О. Мізерна звинувачує політику телекомпаній у зростанні дитячої жорстокості, зумовленої масовим транслюванням телепродукту агресивного змісту. К. Бютнер, представник напряму психоаналітики в педагогіці, не вбачає особливої загрози в систематичному перегляді підлітками бойовиків та фільмів жахів, оскільки основною причиною дитячої жорстокості він вважає неусвідомлені страхи у фрейдівському розумінні. А. Бандура, Р. Беррон, Д. Річардсон припускають, що «переживання» дітьми своїх внутрішніх проблем через бажання негайної помсти та розплати за заподіяне зло вигаданим персонажам телебачення розвиває їхню уяву, змушує «дорослішати духовно», що, як наслідок, знижує агресивність.

С. Кара-Мурза звертає увагу на неакцентованість актів насилля в реальному житті. Натомість телебачення сприяє показу насилля як системи, що впливає на дитячу психіку набагато сильніше, ніж сама реальність. Телебачення перебільшує роль жорстокості в житті, презентуючи його як ефективний засіб розв'язання життєвих проблем, створюючи міфічний образ насильника як позитивного героя. Наголошує, що створення фіктивної реальності безпосередньо пов'язане з маніпуляцією людською свідомістю, особливо це стосується дітей, у яких така залежність розвивається настільки, що завдає істотної шкоди фізичному й психічному здоров'ю.

Джерельну базу дисертації презентують неопубліковані й опубліковані документи. Її основу складають фонди Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України для дітей, Державної бібліотеки України для юнацтва.

Інформативним та вагомим для осмислення з культурологічних позицій теоретичних питань еволюції «дитячого» телебачення в Україні стало вивчення матеріалів Архіву Державного комітету телебачення і радіомовлення України.

Велике значення для дослідження процесів трансформації «дитячого» телебачення в культурі України мають збірники наукових праць вищих навчальних закладів, матеріали всеукраїнських та міжнародних конференцій, тези доповідей, статті, монографії, матеріали круглих столів, спогади ветеранів вітчизняного телебачення, виступи діячів культури і мистецтв, видатних політиків щодо посилення ролі телебачення в умовах державотворення, його впливу на виховання та освіту дітей.

Важливе місце у дисертаційному дослідженні зайняли електронні ресурси. Використовувалися документи, представлені у мережі internet на офіційних сайтах Верховної Ради України, Президента України, Міністерства культури України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України.

У дисертації окреслено науково-теоретичну та методологічну парадигму вивчення проблеми. На основі узагальнення науково-теоретичних праць дослідників уточнено ключові поняття дослідження «дитяча література», «дитячий театр», «дитяче кіно», «дитяче» телебачення: зміст, форма, жанр «дитячого» телебачення. Так, «дитяче» телебачення розглядається дослідником як термін для означення сукупності телевізійних передач (програм, інших культурно-мистецьких продуктів) адресованих дітям, у виховних, освітніх, розважальних цілях, з визначеною комунікативною методикою і структурою побудови програм, доступною для дитячого сприйняття формі, при безпосередній та опосередкованій участі самих дітей.

У висновках до першого розділу зазначено, що основою для дослідження даної проблеми стали праці відомих українських та зарубіжних науковців минулого й сучасності. Попри певний ступінь теоретичної і науково-практичної розробленості проблематики «дитячого» телебачення, її не можна вважати

достатньою з огляду на його постійне вдосконалення, досить динамічний розвиток та всеохоплюючий вплив на повсякденне життя дитини як особистості.

У другому розділі дисертації – **«Розвиток українського «дитячого» телебачення в контексті засобів масової інформації СРСР»** – розглянуто специфіку становлення й розвитку «дитячого» телебачення як складової радянського телекомунікаційного простору.

Встановлено, що з початку існування союзного телебачення, одним з його пріоритетів було створення телепродукту для дітей і про дітей. Перші експериментальні передачі для дітей було створено Ленінградською студією телебачення ще наприкінці 30-х років ХХ ст. Розвиток професійного дитячого телевізійного мовлення починається в першій половині 50-х років і пов'язаний з ім'ям режисера А. Зака, який заклав традицію «режисерсько-редакторського універсалізму».

Етапним у розвитку всесоюзного телевізійного мовлення для дітей і юнацтва стало прийняття постанови ЦК КПРС від 29 січня 1960 р. «Про подальший розвиток радянського телебачення», що визначила роль і місце телебачення в державі. У ній, зокрема, підкреслювалося, що телебачення стало одним з головних способів інформації населення про події в країні і за кордоном.

Для радянського дитячого телепростору ця постанова мала особливо важливе значення. Уперше чітко визначалися його функції: всі студії телебачення повинні забезпечити трансляцію програм для дітей в обсязі не менше однієї години на день; у передачах необхідно було приділяти особливу увагу розвиткові трудових навичок, ініціативи, самодіяльності, допитливості дітей, залученню їх до «суспільно-корисних справ», у колективи юних техніків, натуралістів, спортсменів. Відтак дитяче телемовлення органічно вписалося в тогочасну освітньо-виховну систему, покликану формувати майбутнього «радянського громадянина».

З'ясовано, що на початку 1960-х рр. на українському телебаченні започатковано навчальні редакції, основним завданням яких було створення відповідних методичних розробок, системи навчально-просвітницьких телепередач з ряду дисциплін за програмою середньої школи. Під системою навчально-просвітницького дитячого телебачення розуміємо всі види телепрограм, створених з використанням засобів екранного мистецтва. Із поширенням навчального телебачення серії навчальних програм ставали дедалі різноманітнішими; типову тематику було розширено навчальними телепередачами для масової учнівської аудиторії. Саме так вирішувалося основне завдання навчально-просвітницького телебачення для дітей та юнацтва – пошук методів і способів цілеспрямованого й ефективного навчання молоді за допомогою засобів масової інформації. Творці навчальних передач радянського періоду виходили з того, що такі програми повинні складатися за законами творів мистецтва – зі своєю драматургією та композицією.

Виховання самодостатньої гармонійної особистості становило стратегічний напрям діяльності держави в цілому, тому пріоритет розважально-пізнавального «дитячого» телебачення вбачаємо у формуванні системи принципів, спрямованих на духовне становлення, цілісний усебічний та гармонійний розвиток особистості, фізичне, соціальне й патріотичне виховання юних громадян, що можливе з огляду на вплив різних видів мистецтва, зокрема літератури, театру, кіно. Так, у ході наукового дослідження було виявлено, що репертуар дитячих передач упродовж тривалого часу базувався на кращих зразках класичної дитячої літератури, а також на текстах, створених безпосередньо дітьми, найкращі твори яких було опубліковано у вітчизняній дитячій періодиці (журнали «Соняшник», «Барвінок», «Малятко», «Однокласник» та ін.), в ряді колективних збірок («Первоцвіт» та ін.), у вітчизняних видавництвах, зокрема «Веселка» тощо.

Встановлено, що художня образність, створена за допомогою репродукування інших видів мистецтва й спеціально призначена для телевізійного показу, служить досягненню найефективнішого впливу театрального мистецтва на гармонійний розвиток дитини посередництвом телебачення. Їх об'єднує технічний характер зображальності за допомогою телеекрану. Саме завдяки цьому, юний глядач має змогу цілісно сприйняти й осмислити мистецький твір, як засіб впливу на виховання особистості та її естетичних смаків.

У ході наукового студіювання з'ясовано, що на екранах вітчизняного телебачення минулого століття систематично демонструвалися фільми художнього та документального характеру про дітей і для дітей. У початковому своєму прояві це була, здебільшого, екранізація драматичних творів класиків художнього слова, а також зняті на кіноплівку театральні вистави, наживо озвучувані акторами. Отже, маємо всі підстави стверджувати, що вітчизняне «дитяче кіно» зародилося в надрах фундаментальних видів мистецтва – театру й телебачення.

Робота над дисертаційним дослідженням дала підстави зробити висновок про синтезуючий характер розважально-пізнавального «дитячого» телебачення, обумовлений домінуючим впливом літератури, театру, кіно.

У висновках до другого розділу зазначено, що розвиток українського «дитячого» телебачення в контексті засобів масової інформації СРСР відбувався в річищі загальної ідеологічної концепції, що панувала тоді в країні. Передачі для дітей займали свою нішу в дитячому дозвіллі й успішно виконували поставлені перед ними завдання, спрямовані на виховання юних громадян. Позитивним в розвитку «дитячого» телебачення минулої епохи є його системний характер у кращих традиціях радянської журналістики з її потужним організаційним, змістовним і технічним потенціалом. «Дитяче» телебачення від простої трансляції спектаклів і концертів еволюціонувало до рівня повноцінного телемовлення, оснащеного необхідними художньо-виразними засобами й комунікаціями для контакту з дитячою аудиторією та забезпечення виховної, розважальної і просвітницької функцій телебачення.

У третьому розділі – **«Українське «дитяче» телебачення в умовах відкритого суспільства та розвитку ринкових відносин»** – проаналізовано соціально-історичний, культурологічний контекст розвитку «дитячого» телебачення в незалежній Україні, особливості його жанрової диференціації.

Встановлено, що в 1990-ті рр. відбувається перехід від системи державного до системи комерційного телебачення, для якого будь-який телевізійний продукт став передусім товаром, а поширення цього продукту – засобом одержання прибутку. У зв'язку з цим змінюється зміст телевізійного мовлення; ключовими функціями телебачення стають «розважання» та «інформування»; звужується тематика і зменшується кількість передач вітчизняного виробництва; зникають стратегії нагромадження та пропаганди людських ідеалів, досягнень науки і мистецтва, що зумовлює зникнення і власне потреби у цих категоріях. Відтак у сформованій наприкінці XX – початку XXI ст. структурі національного телебачення домінуючою стає розважальна функція телебачення. Системі навчально-просвітницького телемовлення приділяється все менше уваги. Навчальний потенціал освітніх телепрограм закладений з початку 1950-х років у вигляді лекцій та уроків, спеціалізованих навчальних програм у 1990-х рр. повністю занепадає.

З'ясовано, що нині на перше місце виходять питання кількісного і якісного наповнення телевізійного простору. З огляду на це відзначено роль державної регуляторної політики у сфері телебачення в Україні, яка регламентується значною кількістю законодавчих актів (Закони України «Про культуру», «Про інформацію», «Про захист суспільної моралі», «Про телебачення і радіомовлення», «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення», «Про охорону дитинства», «Про кінематографію», «Про авторські і суміжні права», «Про рекламу», «Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України»), ратифікованою Україною Європейською конвенцією про транскордонне телебачення, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, наказами і розпорядженнями Міністерства культури України, нормативними актами Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення тощо. Незважаючи на це, основні галузеві закони та ряд підзаконних нормативних актів інформаційного права містять численні суперечності та «прогалини» щодо термінологічного апарату, вимог до програмного наповнення, концепції «дитячого» телебачення загалом. Аналіз державної політики у сфері «дитячого» телебачення, дослідження становлення й розвитку телевізійного простору в Україні дали підстави стверджувати, що повноцінне функціонування телебачення, як засобу масової комунікації, сформованого під впливом ринкових відносин, неможливе без державних механізмів управління.

Сучасна еволюція телекомунікації відбувається таким чином, що її цілком можливо сприймати як засіб формування суспільної свідомості, зокрема дитячої. Телебачення, з одного боку, відображає реальну дійсність, відтворену аудіовізуальним способом, а з іншого – на високому художньому рівні осмис-

лює дійсність за законами мистецтва, що зумовлює поліморфність жанрового змісту телебачення.

Досліджено, що жанрово-тематична палітра «дитячого» телебачення досить різноманітна. Взявши за основу принцип узагальнення та семантичного наповнення «дитячого» телемовлення, у роботі умовно виокремлено три групи телебачення: освітнє (поширення утилітарних знань галузей різних наук), розважальне (застосування рекреаційних технологій) та соціальне (транслювання суспільно актуальних проектів). Кожна група, у свою чергу, складається з окремих жанрів, що характеризуються спільними ознаками: спрямованість та мета застосування жанру; семантичний рівень узагальнення; особливості відтворюваного об'єкта (безпосередньо об'єкт, його ознака, подія тощо); зображально-виражальні засоби, за допомогою яких повною мірою втілюється авторський задум і реалізується мета; вербальні і невербальні засоби вираження. Співвідношення мети та вищезазначених жанрових ознак зумовлює оптимально точний вибір жанру і форми повідомлення.

Встановлено, що в освітньому телебаченні використовуються різні жанри: бесіди, репортажі, телеекскурсії, науково-художні реконструкції, постановки, конкурси тощо. Жанрова структура телебачення, що застосовується у сфері освіти, настільки ж різноманітна, як і телебачення загалом. Відтак є всі підстави стверджувати, що жанри освітнього телебачення, залежно від мети та змістового наповнення, можуть бути втілені і в інших видах телебачення (розважальне, соціальне та ін.), що становить єдиний комплекс програм освітнього, культурного і духовного розвитку молодого покоління.

Крім жанрово-тематичного дослідження, у дисертації здійснюється порівняльний аналіз політики окремих українських загальнодоступних телеканалів щодо дитячої аудиторії, що дає змогу більш точно відтворити ціннісно-культурну ситуацію «дитячого» телебачення в Україні. З'ясовано, що існує ряд власне дитячих телеканалів, серед яких провідними є «Плюс Плюс», «Піксель», «Дитячий світ».

Телеканал «Плюс Плюс» пропонує дітям різного віку мультиплікаційні фільми («Ліло і Стіч», «Дух Живого Лісу», «Піноккіо 3000», «Астерікс з Галії» та багато ін.), мультсеріали («Бджілка Майя», «Дружба – це диво», «Нові пригоди Вінні Пуха», «Перехрестя в джунглях», «Джейк і пірати з Небувалії» та багато ін.), дитячий журнал «Єралаш», телепередачі для дітей («Містер Мейкер», «Знімала мама», «Арт Атак» та ін.).

15 квітня 2012 р. розпочав роботу дитячий телевізійний канал «Піксель», що входить до структури медіагрупи «Інтер». «Піксель» зібрав пізнавальні, розвиваючі, навчальні та розважальні проекти від кращих виробників з усього світу, а також першим в Україні запустив цікавий навчальний проект власного виробництва, який навчає малюків українських літер та слів – «ТІВІ Абетка».

Канал «Дитячий світ» спеціалізується на кінострічках та мультфільмах радянського виробництва. З огляду на ментальність, ці стрічки є близькими українській малечі, хоча інколи й поступаються зарубіжним за динамічністю

сюжетів; це матеріал, добре знайомий самим батькам, а отже, становить підґрунтя для спілкування в родині.

Крім власне каналів для дітей проаналізовано мережу мовлення провідних загальнонаціональних телеканалів.

«Перший Національний телеканал України» системно транслює дитячі програми вітчизняного виробництва освітнього, розважального та суспільного характеру («Крок до зірок», «Кумири та кумирчики», «Жива душа поетова святая»).

Аналіз телепрограм «Нового каналу», телеканалів «ICTV», «1+1», «Тоніс», «ТЕТ», дав підстави зробити висновок, що, окрім системного транслювання мультфільмів вітчизняного і зарубіжного виробництва, телеканал активно впроваджує різножанрові передачі та фільми для дітей.

На телеканалі «Україна» під гаслом «Україні потрібні розумні діти!» виходить освітня телепередача «Самый умный», що раніше транслювалася каналами «Інтер» та «1+1».

У висновках до третього розділу зазначено, що нині на телебаченні для дітей мало якісних програм вітчизняного виробництва; втрачена монополія держави позначилась на морально-етичних вимірах телепродуктів адресованих дитячій аудиторії. Нагальною вимогою часу є гуманізація українського «дитячого» ефіру, підвищення його інтелектуального, освітнього, соціального та мовного рівнів, що покликано сприяти зростанню загальної культури молодого покоління.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовано й узагальнено основні положення та результати проведеного наукового дослідження:

1. Сучасний науковий рівень вивчення проблем «дитячого» телебачення, основні тенденції та особливості його соціокультурної трансформації в Україні розглядаються представниками різних галузей знань. Особливо цінними є філософські, культурологічні, педагогічні, соціологічні, психологічні, історичні теоретичні праці, які презентують різні точки зору щодо впливу телебачення на формування особистості дитини. Проте «дитяче» телебачення України досі не було предметом системного наукового вивчення. Поза увагою дослідників залишалося його гуманістичне наповнення, жанрова та тематична модернізація телепродуктів, орієнтованих на дитячу аудиторію, особливості мовної політики, державно-правової підтримки та ін.

2. У ході дослідження визначено методологічні підходи до вивчення проблеми та застосовано комплекс методів (аналітичний; історико-хронологічний; культурологічний; аксіологічний та ін.), які сприяли системному аналізові основних етапів розвитку «дитячого» телебачення України. На основі науково-теоретичної парадигми дослідження уточнено сутність понять «дитяча література», «дитячий театр», «дитяче кіно», «дитяче» телебачення.

3. Дослідження виявило, що становлення «дитячого» телебачення як складової всесоюзного телекомунікаційного простору відбувалося в річищі загальної ідеологічної концепції, що панувала в СРСР. Передачі для дітей займали свою нішу в дитячому дозвіллі й успішно виконували поставлені перед ними завдання щодо виховання юних громадян.

4. Охарактеризовано умовний поділ радянського «дитячого» телебачення на навчально-просвітницьке (всі види телепродукту для масової учнівської аудиторії, зорієнтовані на ефективне навчання) та розважально-пізнавальне (телемовлення, покликане формувати системи принципів духовного становлення та цілісного гармонійного розвитку особистості).

5. Встановлено, що нині превалюють питання кількісного та якісного наповнення «дитячого» телевізійного простору. Відзначено роль державної регуляторної політики у сфері телебачення України як основного механізму управління, що зумовлює повноцінне функціонування «дитячого» телебачення.

6. З'ясовано, що телебачення, з одного боку, відображає реальну дійсність, відтворену аудіовізуальним способом, а з іншого – на високому художньому рівні осмислює дійсність за загальними законами мистецтва, що і зумовлює поліморфність жанрово-тематичного змісту телебачення: освітнє (поширення утилітарних знань галузей різних наук), розважальне (застосування рекреаційних технологій) та соціальне (транслювання суспільно актуальних проектів). Кожна група, у свою чергу, складається з окремих жанрів, що характеризуються спільними ознаками. У жанрово-тематичній структурі «дитячого» телебачення умовно виокремлено такі жанри: бесіди, репортажі, телеекскурсії, науково-художні реконструкції, постановки, конкурси тощо.

7. Проаналізовано змістове наповнення мережі мовлення телевізійних каналів, що транслюються на території України. З'ясовано, що існує ряд власне дитячих телеканалів та каналів телебачення загальнонаціонального мовлення, що транслюють дитячий телепродукт.

8. З'ясовано, що науковці з різних галузей знань, стурбовано констатують украй низький рівень загальної й особливо мовної культури у побуті і, як наслідок, – в ефірі. Філологи звертають увагу на те, що в телепрограмах постійно порушуються граматичні та лексичні норми, проявляється недбалість сценічно-ефірного мовлення, його засміченість суржиком та ненормативною лексикою, що свідчить і про порушення чинного законодавства України.

9. У ході дослідження з'ясовано, що важливим аспектом функціонування телебачення є впорядкування трансляції телереклами на «дитячому» телебаченні й дотримання чинного законодавства України. Перенасиченість екранного простору медіа-комерційним продуктом з домінуванням псевдокультурних споживацьких цінностей є небезпечним щодо формування продуктивної уяви і творчих здібностей дітей та підлітків. Технологи телевізійної реклами здебільшого вдаються до нагнітання психічних станів залежності, тривоги й інших негативних реакцій дитячої психіки. Телемідійні рекламатори, прагнучи досягнення прагматичної ринкової мети, свідомо нехтують моральними прин-

ципами, спекулюючи на привабливості «забороненого плоду» й апелюючи до низьких біологічних інстинктів.

10. Перспективні стратегії творення нової цілісності телебачення, що продукує різні види культурної творчості для дітей, мають ґрунтуватися на гуманізації українського «дитячого» телебачення, удосконаленні його інтелектуального, освітнього рівнів а також враховувати специфіку дитячої аудиторії, етико-естетичну концепцію її духовного розвитку.

11. Результати дослідження не вичерпують проблематики еволюції «дитячого» телебачення в Україні, зокрема його впливу на дітей в умовах розвитку екранної культури, впровадження новітніх технологій, що призводять до функціональної та змістової трансформації видовища. Актуальним залишається вивчення впливу телебачення на формування юної особистості, етичних та естетичних цінностей, виховних та освітніх функцій.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Зайцева А.В. Навчальне телебачення в Україні / А.В. Зайцева // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. пр.: наук. зап. РДГУ: у 2 т. / ред. кол.: Виткалов В.Г. та ін. – Рівне: РДГУ, 2011. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 188-193.

2. Зайцева А.В. Вплив телебачення на дитину: досвід досліджень / А.В. Зайцева // Питання культурології: зб. наук. пр. / ред. кол.: Поплавський М.М. та ін. – К.: КНУКіМ, 2011. – Вип. 27. – С. 57-62.

3. Зайцева А.В. Агресія на дитячому телебаченні: пошук розв'язання проблеми / А.В. Зайцева // Мистецтвознавство України: зб. наук. пр. / ред. кол.: А. Чебикін та ін. – К.: НАМУ, 2012. – Вип. 12. – С. 350-354.

4. Зайцева А.В. Моральний зміст передач українського дитячого телебачення / А.В. Зайцева // Культура України.: зб. наук. пр. / Мін-во культури України, Харк. держ. акад. культури; за ред. В.М. Шейка. – Х.: ХДАК, 2013. – Вип. 41. – С. 219-226.

5. Зайцева А.В. Дитячі розважально-пізнавальні телепередачі / А.В. Зайцева // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал / ред. кол.: Чернець В.Г. та ін. – К.: Міленіум, 2013. – №1. – С. 106-109.

АНОТАЦІЯ

Зайцева А.В. «Дитяче» телебачення України: еволюція жанрів, форм та змісту. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології за спеціальністю 26.00.01 теорія й історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2013.

У дисертації вперше представлено комплексний аналіз змісту, форм та жанрів програм українського «дитячого» телебачення, охарактеризовані етапи

його розвитку, зокрема простежена еволюція в радянський час і відзначені особливості розвитку в незалежній Україні, здійснено порівняльний аналіз політики окремих українських телеканалів щодо дитячої аудиторії. Подано основні характеристики розвитку українського «дитячого» телебачення в контексті світового телевізійного процесу.

З урахуванням результатів попередніх наукових досліджень у роботі уточнено ключові поняття проблеми – «дитяча література», «дитячий театр», «дитяче кіно», «дитяче» телебачення: зміст, форма, жанр «дитячого» телебачення. Так, «дитяче» телебачення розглядається дослідником як термін для означення сукупності телевізійних передач (програм, інших культурно-мистецьких продуктів) адресованих дітям, у виховних, освітніх, розважальних цілях, з визначеною комунікативною методикою і структурою побудови програм, доступною для дитячого сприйняття формі, при безпосередній та опосередкованій участі самих дітей.

У роботі зазначається, що розвиток українського «дитячого» телебачення в контексті засобів масової інформації СРСР відбувався в річищі загальної ідеологічної концепції, що панувала тоді в країні. Передачі для дітей займали свою нішу в дитячому дозвіллі й успішно виконували поставлені перед ними завдання, спрямовані на виховання юних громадян. Позитивним в розвитку «дитячого» телебачення минулої епохи є його системний характер у кращих традиціях радянської журналістики з її потужним організаційним, змістовним і технічним потенціалом. Нині на телебаченні для дітей мало якісних програм вітчизняного виробництва; втрачена монополія держави позначилась на морально-етичних вимірах телепродуктів адресованих дитячій аудиторії. Нагальною вимогою часу є гуманізація українського «дитячого» ефіру, підвищення його інтелектуального, освітнього, соціального та мовного рівнів, що покликано сприяти зростанню загальної культури молодого покоління.

Ключові слова: телебачення, «дитяче» телебачення, дитяча література, дитячий театр, дитяче кіно; зміст, форма, жанр «дитячого» телебачення.

АННОТАЦИЯ

Зайцева А.В. «Детское» телевидение Украины: эволюция жанров, форм и содержания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.01 – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2013.

В диссертации на основе использования совокупности исследовательских методов впервые представлен комплексный анализ содержания, форм и жанров украинского «детского» телевидения, охарактеризованы этапы его развития, в частности прослежена эволюция в советское время и отмечены особенности развития в нѐзависимой Украине. При этом, с учетом результатов написанных ранее научных исследований, в работе уточнены ключевые понятия проблемы –

«детская литература», «детский театр», «детское кино» «детское» телевидение и т.п. Также в диссертации даны основные характеристики развития украинского «детского» телевидения в контексте мирового телевизионного процесса.

В работе обращается внимание на то, что сложившееся в советское время жанровое богатство и разнообразие форм «детского» телевидения – сказки, публицистические программы, приключенческие, научно-фантастические, научно-популярные телефильмы, встречи с интересными людьми, викторины, мультфильмы и пр. – практически утеряны в современном украинском телепространстве. В связи с недостаточным развитием в Украине сети детских телепрограмм и телевещания вообще, внимание общественности к этой проблематике остается незначительным в сравнении с зарубежьем.

То же касается и научных работ по данной теме: выделяются в основном лишь исследования общетеоретического, научно-методического направления и результаты психолого-социологических исследований, тогда как в зарубежной науке, прежде всего в силу чрезвычайно широкой роли телевидения в жизни подрастающего поколения, круг общефилософских и общеэстетических аспектов, характеризующих влияние «детского» телевидения на общественные процессы, неизмеримо более широк.

В связи с этим подчеркивается, что «детское» телевидение в Украине советского периода развивалось в полном соответствии с лучшими традициями тогдашней журналистики, с ее мощным организационным и техническим потенциалом. Это дало возможность вывести «детское» телевещание на уровень полноценного сектора телеотрасли страны, располагающего всеми необходимыми художественно-выразительными средствами и коммуникациями для осуществления эффективного контакта с аудиторией и обеспечения механизма реализации в полной мере ее развлекательной, воспитательной и просветительской функций, а также функции профессиональной ориентации.

Вместе с тем, особо подчеркивается в исследовании тот круг опасностей, прежде всего психического и морального порядка, который возник в связи с переходом украинского телевидения с начала 90-х годов на сугубо рыночные основы развития. Указывается на то, что современный моральный плюрализм, свободный оборот информации по абсолютно всем вопросам и ее высокотехнологическое обеспечение (глобальное ТВ, интернет и пр.) оказывают нежелательное влияние на морально-психологическое здоровье детей и подростков, в то время как соответствующие органы эффективного государственного контроля за содержанием предназначенных для детей телевизионных передач не существуют либо не имеют реальных прав воздействия на производителей и распространителей детских телепрограмм, в частности общенациональных каналов.

В диссертации уделяется внимание задачам, которое государство, посредством соответствующих официальных актов, ставит перед производителями предназначенных для детей телевизионных программ. Среди этих задач приоритет занимают просветительские, в частности связанные с изложением

истории украинской государственности, формирования национального самосознания, уважения к традициям и обычаям украинского народа. В то же время на государственном уровне осознается потребность развивать национальное «детское» телевидение как средство действительно массовой коммуникации, то есть использовать в полной мере его развлекательный и информативный потенциал с целью создания максимально благоприятных условий для гармоничного развития подрастающего поколения в общегуманистическом духе.

Ключевые слова: «детское» телевидение, «детская литература», «детский театр», «детское кино»; содержание, форма, жанр «детского» телевидения.

SUMMARY

Zaitseva A.V. «Children's» TV in the Ukraine: the evolution of genres, forms and contents. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the candidate of Cultorology by a speciality 26.00.01 – Theory and history of culture. – Kyiv National University of culture and Arts, Kyiv, 2013.

In the dissertation on the basis of the using of the set of the research methods the complex analysis of the contents, forms and genres of the programs of the Ukrainian children's TV for the first time is submitted, the stages of its development are characterized, in particular the evolution in the Soviet time and the features of development in independent Ukraine are marked. Thus, in view of results written before the scientific researches, the key concepts of the problem – «children's» TV, «the children's literature», «children's theatre», «children's cinema» etc. are specified in the work. Also the basic characteristics of development of the Ukrainian children's TV in a context of the global television process are given in the dissertation.

Key words «children's» TV, child, children's age, genres of the «children's» TV, educational «children's'» TV, entertaining children's TV, social actual programs for children.

Підп. до друку 26.04.2013 р.
Формат 60x84 $^{1}/_{16}$.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 0,75. Зам. 1109.
Наклад 100.
Видавничий центр КНУКіМ